

F. M. DOSZTOJEVSZKIJ

NÉHÁNY MAGYARÁZÓ SZÓ AZ ALÁBBIAKBAN KÖVETKEZŐ PUSKIN-BESZÉD KAPCSÁN¹

Puskinról és jelentőségéről szóló beszédem, amelyet az alábbiakban olvashatnak, és amely *Az író naplója* jelenlegi (az 1880-as évben az egyetlen) számának alapját képezi,² ez év június 8-án hangzott el az Orosz Irodalom Kedvelőinek Társasága ünnepi ülésén, népes közönség előtt, amelyre igen nagy hatást gyakorolt.³ Ivan Szergejevics Akszakov, aki ugyanott azt mondta magáról, hogy őt mindenki mintegy a szlavofilek vezérének tartja, a szónoki emelvényen kijelentette, hogy beszédem „eseményszámba megy”.⁴ Ezt most nem dicsekvésképpen említtem, hanem azért, hogy kijelenthessem a következőket: amennyiben a be-

¹ A tanulmány eredeti megjelenési helye: DOSZTOJEVSZKIJ, Fjodor Mihajlovics: *A történelem utópikus értelmezése. Tanulmányok*. Szerkesztette: Sisák Gábor. Budapest, Osiris, 1998. 109–121. FILIPPOV Szergej – SISÁK Gábor: *Jegyzetek*. Uo. 221–224. – Sz. T.

Vö.: uo. 221: *Az író naplója* 1880. évi egyetlen számának első fejezeteként jelent meg. A második fejezet maga a Puskin-beszéd, a harmadik Alekszandr Dmitrijevics Gradovszkij (1841–1889) *Álmok és valóság* címmel megjelent (*Golosz*, június 25.), A Puskin-beszédet kritizáló írására adott válasz. A fordítás a következő kiadás alapján készült: ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений*. Т. 26. Ленинград, 1984. 129–136.

² Ha egészségem engedi, szeretném *Az író naplója* kiadását a következő, 1881-es évben felújítani. [Dosztojevskij jegyzete.]

³ Moszkvában 1880 júniusában zajlott a többnapos Puskin-ünnepségsorozat a költő szobrának felavatása alkalmával. Ennek keretében június 7-én kezdődött meg az Orosz Irodalom Kedvelőinek Társasága által szervezett kétnapos ünnepi ülés. Az első napon többek között Ivan Turgenev olvasta fel beszédét Puskinról, amellyel nagy sikert aratott, és amelyben Dosztojevskij Puskin „lealacsonyítását” látta. Dosztojevskij a maga beszédét másnap reggel, június 8-án olvasta fel, és ez a beszéd, az egymástól teljesen független és ellentétes beállítottságú résztvevőktől származó beszámolók szerint valóban nagy hatást gyakorolt a hallgatóságra.

⁴ Dosztojevskij így írt erről a feleségének, Anna Grigorjevna Dosztojevskajának: „Akszakov (Ivan) beszaladt a színpadra és bejelentette, hogy beszédem – nem egyszerűen csak egy beszéd, hanem történelmi esemény! [...]” Akszakov továbbá a *Golosz* című lap tanúsága szerint ezt mondta még: „Mindaz, amit fel szerettem volna olvasni, elvesztette minden jelentőségét. Beszédemet szükségtelenné teszi Dosztojevskij beszéde [...]” Ivan Akszakov így írt Dosztojevskij beszédéről 1880 augusztusában Oreszt Millernek: „A benne [tudniillik a beszédben – S. G.] foglalt gondolatok senki számára nem jelentenek újdonságot a szlavofilek közül.”

szédem valóban eseményszámba megy, akkor csupán egyetlenegy szempontból, amelyre az alábbiakban kívánok rámutatni. Ezért is írom ezt az előszót. Beszédben Puskin jelentőségével kapcsolatban, amellyel Oroszország számára bír, alapjában véve csupán a következő négy momentumot akartam kiemelni.

1) Azt, hogy Puskin, a maga mélyen látó, zseniális eszével és tiszta orosz szívével elsőként fedezte fel és mutatta meg a mi nép fölé emelkedett, a talajtól történelmileg elszakadt, művelt társadalmunk legfontosabb és beteges jelenségét. Megjelölte és éles megvilágításban elénk tárta a mi negatív típusunkat, a megnyugvást és megbékélést nem találó embert, aki nem hisz a hazai talajban és a hazai erőiben, aki végső soron tagadja Oroszországot és saját magát (értsd: saját társadalmát, a művelt réteget, amelyhez tartozik, és amely hazai talajon alakult ki), aki nem akar együtt cselekedni a többiekkel, és őszintén szenved. Aleko és Anyegin nyomán a hozzájuk hasonló alakok sokasága született szépirodalmunkban. Követték őket a Pecsorinok, Csicsikovok, Rugyinok és Lavreckijek,⁵ Bolkonszkijok (Lev Tolsztoj *Háború és békéjében*) és sokan mások, akiknek már pusztán megjelenése is a Puskin által elsőként felvetett gondolat igazát tanúsítja. Tisztelet és dicsőség Puskinnak, óriási eszének és géniusának, amellyel rámutatott a Nagy Péter-i reform után kialakult társadalmunk legnagyobb betegségére. Mesteri diagnózisának köszönhetjük betegségünk felismerését és megállapítását, és ő volt, aki elsőként nyújtott vigaszt is: hiszen ő adta a nagy reményt, hogy ez a betegség nem halálos, és az orosz társadalom felgyógyulhat, megújulhat és fel-támadhat, amennyiben csatlakozik a nép igazságához, hiszen

2) Ő nyújtotta elsőként nekünk (éppen elsőként, és előtte senki) az orosz szépség művésziileg megformált típusait, azét a szépségét, amely egyenesen az orosz szellemből ered, a népi igazságban, hazai talajunkban gyökerezik, és ő kutatta fel ezeket a típusokat ott. Erről tanúskodik Tatjana, a tökéletesen orosz, a felvett hazugságtól önmagát megóvó nő típusa,⁶ a történelmi típusok, mint például a Barát

⁵ Aleko – Puskin *Cigányok* (1856) című poémájának a hőse; Pecsorin – Mihail Lermontov *Korunk hősei* (1839–1840) című regényének főhőse; Csicsikov – Gogol *Holt lelkek* (1. kötet: 1842) című művének főszereplője; Rugyin, Lavreckij – Ivan Turgenyev *Rugyin* (1856) és *Nemesi fészek* (1859) című regényének hősei.

Ezen hősök nagy részében az 50–60-as évek publicisztikája az úgynevezett „felesleges ember”, az orosz élet és irodalom sajátságos típusának megtestesítőjét látta. Dosztojevszkij ettől teljesen eltérő módon értelmezte a néptől elszakadt „művelt társadalom” e képviselőinek alakját; úgyszintén a megszokottól eltérő Aleko és Csicsikov alakjának ezen hősökkel való együttemlegetése. Alekónak a „büszke ember” megtestesítőjeként és Csicsikovnak Anyegin utódaként való értelmezését láthatjuk Apollon Grigorjev *Pillantás az orosz irodalomra Puskin halála óta* (1859) című írásában, amely nyilvánvaló hatással volt Dosztojevszkij elképzeléseire.

⁶ Tatjana – a *Jevgenij Anyegin* (1823–1831; először teljes terjedelmében 1833-ban jelent meg) című verses regény hősnője.

és mások a *Borisz Godunov*ban,⁷ a hétköznapi típusok, például *A kapitány lányában* és számos más, verseiben, elbeszéléseiben, feljegyzéseiben, sőt még *A Pugacsov-lázadás történetében* is felvillanó képből.⁸

A legfontosabb, amit különösen hangsúlyoznunk kell, az az, hogy Puskin az orosz embernek és lelkének ezeket a kézzelfogható szépségű alakjait teljes egészében a nép szelleméből merítette. És itt már ki kell mondanunk a teljes igazságot: nem a mostani civilizációnkban, nem az úgynevezett „európai” műveltségünkben (amely őszintén szólva sohasem létezett), nem a felszínesen elsajátított európai eszmék és formák torzszüleményeiben mutatta fel Puskin ezt a szépséget, hanem egyes-egyedül és *kizárólag* a nép szellemében lelte fel. Ily módon, ismétlem, a betegség megállapításával nagy reményt is adott: „higgyetek szilárdan a nép szellemében, egyedül tőle reméljetez menekvést, és megmenekültök”. Puskin művészetének mélyére hatolva lehetetlen más következtetésre jutnunk.

3) A *harmadik* momentum, amelyre Puskin jelentőségével kapcsolatban rá kívántam mutatni, az művészi génuszának sajátos, legjellemzőbb, rajta kívül sehol és senkinél nem tapasztalható vonása: érzékenység az egész világ iránt, az a képesség, hogy a legteljesebben, csaknem tökéletesen testesüljön meg más népek szellemében. Beszédemben elhangzott, hogy Európában voltak óriási, világméretű génuszok: Shakespeare-ek, Cervantesek, Schillerek, de egyiküknél sem fedezhetjük fel ezt a képességet, csak Puskinnál. Nem csupán az érzékenységről van szó, hanem éppen a megtestesülés csodálatba ejtő teljességéről. Érthető, hogy Puskin méltatásakor mindenképpen meg kellett említenem e képességét, éppen mint génuszának legjellemzőbb sajátosságát, amivel a világ összes művésze közül egyedül ő rendelkezik, és ami mindegyikőjüktől megkülönbözteti. De ezt nem azért mondtam, hogy lekicsinyeljem az európai génuszok oly nagyságait, mint Shakespeare vagy Schiller; szavaimból ilyen ostoba következtetést csak egy tökfilkó vonhat le. A legkisebb mértékben sem vonom kétségbe az árja törzs Shakespeare által örök időkre megrajzolt egyetemes érvényű emberi típusainak egyetemességét, *egyetemes érthetőségét*, beláthatatlan mélységét. És ha Shakespeare Otellót ténylegesen *velencei* mórnak, és nem angolnak alkotta volna meg, akkor ezzel mindössze a helyi nemzeti jellegzetesség nimbuszával ruházta volna fel, a típus egyetemes jelentősége ettől még változatlan maradt volna, hiszen mondánivalóját egy itáliai alakjában is ugyanúgy, ugyanolyan erővel fejezné ki. Ismétlem, nem a Shakespeare-ek és Schillerek egyetemes jelentőségét akartam én két-

⁷ Pimen szerzetesről, a *Borisz Godunov* egyik szereplőjéről van szó. Dosztojevszkij már a *Vremjában* megjelent *Книжность и грамотность* (1861) című írásában úgy ír a puskinsi Pimenről, mint akinek hűen ábrázolt alakjában megvannak „az orosz élet és népiség” elemei.

⁸ *A kapitány lánya* (1836) – Puskin regénye.

A Pugacsov-lázadás története – Puskin *Pugacsov története* (*История Пугачева*), 1834 – című történelmi munkájáról van szó, amely a Jemeljan Pugacsov vezetése alatt lezajlott parasztfelkelés (1773–1775) eseményeit meséli el. *A Pugacsov-lázadás története* címet I. Miklós adta a műnek, aki személyesen cenzúrázta Puskin munkáját.

ségbe vonni, amikor Puskin legzseniálisabb képességeként a más népek szellemébe való átlényegülést jelöltem meg, hanem mindössze az e képességben és e képesség teljességében rejlő, számunkra nagy jelentőségű és profetikus útmutatást akartam hangsúlyozni, mivel

4) Ez a képesség teljes egészében orosz, nemzeti képesség, Puskin csak osztzik benne egész népünkkel, és mint a legtökéletesebb művész, ő e képesség legtökéletesebb kifejezője, legalábbis saját területén, a művészi tevékenységben. A népünk az, amely lelkében hordozza a világ iránti érzékenységre és a mindentösszebékítésre való ezen hajlamot, és ennek már nem egyszer adta tanújelét a péteri reform utáni egész két évszázados időszak során. Népünk ezen képességének megjelölésekor nem állhattam meg, hogy e tényben rá ne mutassak a mi jövőbeli nagy vigaszunkra, a mi fényes, lehet, hogy a legfényesebb, előttünk világító reménysugarunkra. A legfontosabb, amit megállapítottam, hogy törekvésünk Európa felé, minden elragadtatásával és szélsőségével együtt, *alapjait tekintve* nemcsak hogy törvényszerű és ésszerű volt, hanem egyben népi is, teljes egészében egybeesett magának a nép szellemének törekvéseivel, és végül pedig vitathatatlanul magasabb rendű célt szolgált és szolgál. Rövid, túlságosan is rövid beszédemben természetesen nem tudtam gondolatmenetemet teljes egészében kifejezni, de legalábbis az, amit elmondtam, úgy vélem, világos. És nem kell, egyáltalán nem kell felháborodni az általam mondottakon, hogy „a mi nincstelen földünk talán végül új ígét mond ki a világnak”. Azt is nevetséges bizonygatni, hogy mielőtt új ígét mondanánk ki a világnak, „nekünk magunknak kellene fejlődünk a gazdaság, a tudomány és a polgárosodás terén, és csak azután ábrándozhatunk »új ígékről« olyan (állítólag) tökéletes organizmusok számára, mint Európa népei”. Én éppen azt hangsúlyozom beszédemben, hogy meg sem kísérelm össze-mérni az orosz népet a nyugati népekkel azok gazdasági vagy tudományos dicsőségének tekintetében. Egyszerűen csak azt mondom, lehetséges, hogy minden nép közül az orosz lélek, az orosz nép génusza a legalkalmasabb az egyetemes emberi egyesülés, a testvéri szeretet, az ellenségnek megbocsátó, az eltérőt felismerő és azt elfogadó, az ellentmondásokat feloldó józan szemlélet eszméjének befogadására. Ez nem gazdasági vonás, és nem is valamilyen másféle, hanem csupán *erkölcsi* vonás, és vajon tagadhatja-e, kétségbe vonhatja-e bárki is meglétét az orosz népben? Vajon állíthatja-e azt bárki is, hogy az orosz nép csupán tehetetlen tömeg, amely arra ítéltetett, hogy gazdaságilag szolgálja a mi népünk fölé emelkedett, európai értelmiségünk boldogulását és fejlődését, miközben ő maga csupán holt tehetetlenség, amittől semmit sem várhatunk, amire nincs miért reménnyel tekintenünk? Sajnos sokan így tartják, de én megkockáztattam, hogy más véleménynek adjak hangot. Ismétlem, természetesen nem tudtam kimerítően, a maga teljességében bebizonyítani ezt az én „ábrándomat”, ahogy én magam neveztem, ugyanakkor mindenképpen rá kellett mutatnom. Azt hangoztatni pedig, hogy a mi nincstelen, rendetlen földünk addig nem hordozhat ilyen magasrendű törekvéseket, amíg nem válik a gazdaságban és a polgárosodásban a Nyugathoz

hasonlóvá – már egyszerűen képtelenség. A szellem erkölcsi kincsei, legalábbis legbelső lényegüket tekintve, függetlenek a gazdasági erőtől. A mi nincstelen és rendetlen földünk, legfelső rétegétől eltekintve, teljes egészében olyan, mint egyetlen ember. Nyolcvanmilliós népessége olyan szellemi egységet alkot, mely Európában természetesen nem létezik és nem is létezhet, következésképpen már csak ezen egy oknál fogva sem lehet azt állítani, hogy a mi földünk rendetlen, sőt azt sem, még szigorú értelemben véve sem, hogy nincstelen. Ezzel szemben Európában, ebben az Európában, ahol annyi gazdagságot halmoztak fel, az összes európai nemzet teljes polgári alapzata – minden alá van ásva, és lehet, hogy már holnap összeomlik nyomtalanul, örökre eltűnik, és helyette valami még soha nem hallott új, semmi korábbira nem hasonló köszönt be. És Európát minden felhalmozott kincse sem menti meg a bukástól, hiszen „egy órában elpusztul a gazdagság is”.⁹ És eközben éppen az európai nemzetek ezen aláásott, megfertőzött polgári rendjét mutatják fel népünk előtt eszményként, amely felé törekednie kell, és amelynek elérése után veheti csak magának a bátorságot, hogy elgügyögje saját kis igéjét Európának. Mi pedig határozottan azt állítjuk, hogy a szeretetteli és a mindent egyesítő szellem erejét befogadni és hordozni a jelenlegi gazdasági nincstelenségünkben is lehet, sőt a nincstelenségnek még különb fokán is, mint a mostani. Még olyan nincstelenség közepette is meg lehet őrizni és be lehet fogadni, mint amilyen Batu támadása vagy a Zavaros idők okozta pusztulás után volt, amikor egyedül a nép mindent egyesítő szelleme mentette meg Oroszországot.¹⁰ És végül, ha annak érdekében, hogy jogunk legyen szeretni az emberi-

⁹ Vö.: Jel. 18, 16.

¹⁰ Dosztojevszkij itt az orosz államiság két legkritikusabb időszakára utal. 1237–1240-ben a tatár seregek Batu kán vezetésével több hadjáratban hódították meg az orosz fejedelemségek többségét. A Zavaros időszak hosszú korszakát az állami egység megbomlása, belső küzdelmek, paraszt- és kozáklázadások, trónkövetelő álcárok megjelenése, valamint svéd és lengyel csapatok támadásai jellemezték. E korszak kezdetét általában 1598-tól, Fjodor Ivanovics cár (Rettegett Iván fia) halálától, a moszkvai uralkodó dinasztia kihalásától számítják. A Zavaros időket Moszkvának a lengyel uralom alól való, az úgynevezett második népfelkelés (земское ополчение) által végrehajtott felszabadítása zárta le (1612), illetve a Romanov-dinasztia első uralkodójának, Mihail Fjodorovics Romanovnak az *Országos Gyűlés* (Земский Собор) által történő megválasztása (1613. február). A Zavaros időszak megkülönböztetett figyelmet kapott az „igazi szlavofilek” szemléletében is, akik az orosz történelemben meghatározó szerepet játszó autonóm népi alapelv tiszta formában való megnyilvánulását látták benne, mintegy a *Zemlja*, a (sajátosan értelmezett) nép által végrehajtott második államalapítást, az Állam másodszeri békés behívását-megalapítását, miután az állam teljesen megsemmisült a Zavaros időszak alatt, és a *Zemlja*, a nép, a népi alapelv egyedüli tényezőként maradt meg a történelem színpadán. K. Akszakov szavaival: „Az interregnum idején pusztult, és végül darabokra hullott Oroszország állami épülete. Ez alatt a széthullott épület alatt feltárult a *Zemlja* szilárd berendezkedése, egész Oroszország erős obscsinája [...]. Az elpusztult Állam alatt feltárult a *Zemlja*, amely számára az Állam csupán külső fedélül szolgált. Az Állam bukását felhasználták a vad, erőszakos, [...] nem a *Zemljához* tartozó elemek, amelyeket ez idáig az állam visszatartott; vad erőszakuk megmutatta az Állam szükségességét. A *Zemlja* [...] külsőleg szétzilálódva, de belső egységgel és a minden erők legerősebbikével, a szellem erejével rendelkezve –

séget, és jogunk legyen mindent egyesítő lelket fogadni magunkba; hogy képesek lehessünk arra, hogy ne gyűlöljünk más nemzeteket azért, mert nem hasonlók hozzánk; hogy ne akarjunk bezárkózni mások elől saját nemzetiségünkbe, hogy minden egyedül csak neki jusson, a többi nemzetiséget pedig ne akarjuk csupán kifacsarható citromnak tartani (pedig hát Európában vannak ilyen szellemiségű népek!); még ha valóban kell is mindennek eléréséhez, ismétlem, feltétlenül szükséges, hogy előzőleg gazdag néppé váljunk, és átvegyük az európai polgári berendezkedést, akkor is, vajon valóban kötelesek vagyunk-e itt is szolgai módon lemásolni ezt az európai berendezkedést (amely holnap már talán összeomlik Európában)? Hát valóban itt sem engedik meg, nem hagyják, hogy az orosz organizmus nemzeti módon, saját organikus ereje által fejlődjön, hanem okvetlenül csak egyéni jellegét elveszítve, lakájként utánozva Európát? Na de akkor mit kezdenek az orosz organizmussal? Értik-e ezek az urak, mi az, hogy organizmus? És még ők beszélnek természettudományról!¹¹ „A nép ezt nem engedi meg” – mondta valamilyen ügy kapcsán úgy két évvel ezelőtt egy szenvedélyes nyugatosnak beszélgetőtársa. „Akkor meg kell semmisíteni a népet!” – válaszolta a nyugatos nyugodtan és méltóságteljesen. És ez az ember nem akárki volt, hanem értelmiségünk egyik képviselője. A történet hiteles.

E négy momentummal Puskin jelentőségére kívántam rámutatni, amellyel számunkra bír, és beszédem, ismétlem, nagy hatást gyakorolt. Nem a maga érdemeivel hatott (ezt hangsúlyozom), nem kifejtésének nagyszerűségével (ebben egyetértek minden ellenfelemmel, és egyáltalán nem dicsekszem), hanem őszinteségével, és, azt merem mondani, az általam felhozott tények egyfajta cáfolhatatlanságával, minden rövidege és nem kimerítő volta ellenére. De mindazonáltal, mitől ment „eseményszámba”, ahogy Ivan Szergejevics Akszakov kifejezte magát? Hát éppen attól, hogy a szlavofilek vagy az úgynevezett „orosz párt” (istenem, nálunk van „orosz párt”!) hatalmas, és lehet, hogy végérvényes lépést tett a nyugatosokkal való kibékülés irányába; mivel a szlavofilek teljes mértékben törvényszerűnek nyilvánították a nyugatosok minden törekvését Európa felé, sőt legszélsőségesebb túlzásaikat és következtetéseiket is, és ezt a törvényszerűséget magával a nép szellemével megegyező tiszta orosz népi törekvésünkkel ma-

felkelt mint egyetlen ember, és az ellenség ellen indult. [...] Miután véghezvitte nagy tettet, amely a durva erő területére szólította, a *Zemlja* újra létrehozta az Államot, és visszatért a maga területére, a szellemi és az élettevékenység, a gondolat és az élet területére.” (По поводу VIII тома г. Соловьева. In: АКСАКОВ, К. С.: *Полное собрание сочинений*. Т. 1. Москва, 1889. [Előszőr 1860-ban jelent meg.] 268–269.)

¹¹ Dosztojevskij itt ironikusan a természettudományoknak az orosz „művelt társadalomban” a XIX. század 60–70-es éveiben kialakult kultuszára utal. A „tapasztalati” tudományok (anatómia, fiziológia, kémia, fizika) erőteljes propagandája szembefordulást jelentett mindenfajta szellemi tradícióval, és azt a törekvést fejezte ki, amely az etika, esztétika, valamint a társadalom és politikai intézményei tanulmányozása számára „pozitív”, „reális” alapot igyekezett felkutatni. Ezen törekvés nagy hatású irodalmi megjelenítése volt Bazarov alakja Turgenyev *Apák és fiúk* című regényében.

gyarázták. A túlzásokat a történelmi szükségszerűséggel, a történelmi fátummal igazolták, úgyhogy végül, végeredményben, ha egyszer mindent mérlegre téve kiderül majd, hogy a nyugatosok ugyanakkora szolgálatot tettek az orosz földnek és szelleme törekvéseinek, mint mindazok a tiszta orosz emberek, akik őszintén szerették szülőföldjüket, és mostanáig talán túlságosan is féltékenyen óvták azt az „orosz külföldiek” minden túlzásától. Végül pedig kinyilvánították, hogy a két párt között egészen mostanáig fennálló értetlenség és a köztük folyó dühödte civódás csak egy hatalmas félreértés volt. Hát bizonyára ez az, ami eseményszámba mehetett, mivel a szlavofilizmus képviselői ott rögtön, beszédem elhangzásakor teljes mértékben egyetértettek minden következtetésével.¹² Én pedig most kijelentem – mint ahogy magában a beszédben is kijelentettem –, hogy ezen új lépés dicsősége (már amennyiben a kibékülés legőszintébb vágya dicsőségnek számít), hogy ezen, ha akarják, új ige kinyilvánítása egyáltalán nem csak az én érdemem, hanem az egész szlavofilizmusé, „pártunk” egész szelleméé és irányvonalaé; és hogy az mindig világos volt azok számára, akik elfogulatlanul vizsgálták a szlavofilizmust, hogy az általam kifejtett gondolatra a szlavofilizmus képviselői már nem egyszer rámutattak, ha nem is mondták ki. Én csupán meg tudtam ragadni a megfelelő pillanatot. És végezetül: ha a nyugatosok elfogadják következtetésünket, és egyetértenek vele, akkor természetesen valóban megszűnik minden félreértés a két párt között, úgyhogy „a nyugatosoknak és a szlavofileknek nem lesz miről vitatkozniuk – ahogy Ivan Szergejevics Akszakov kifejezte magát –, mivel most minden tisztázódott”. Ebből a szempontból természetesen valóban „esemény” lenne a beszédem. De sajnos az „esemény” szót csak az egyik oldal őszinte lelkesedése mondatta ki, és hogy a másik oldal is elfogadja-e, és nem marad-e meg csupán eszménynek – ez már egészen más kérdés. Az engem megölelő és kezemet megszorító szlavofilekkel együtt, még fenn a színpadon, alighogy lejöttem a szónoki emelvényről, nyugatosok is odajöttek hozzám kezét fogni, és közülük nem is akárhány, hanem a nyugatosság élvonalának képviselői, akik ott, különösen most, vezető szerepet töltenek be.¹³ Ugyanolyan forró és őszinte lelkesedéssel szorították meg a kezem, mint a szlavofilek, és zseniálisnak nevezték a beszédem, és ezt még jó néhányszor elismételték, hangsúlyozva a „zseniális” szót. De félek, őszintén félek: vajon nem csak a lelkesedés első „fellángolása” mondatta-e ezt velük! Ó, nem attól félek, hogy megtagadják véleményüket, miszerint a beszédem zseniális, hiszen magam is jól tudom, hogy nem az, és a dicséretetek egyáltalán nem kápráztattak el, úgyhogy tiszta szívből megbocsátom nekik,

¹² A *Golosz* című lap június 9-i száma szerint a Dosztojevszkij után fellépő Ivan Akszakov ezt mondta: „Dosztojevszkijel mind a két oldal egyetért: mind az úgynevezett szlavofilek képviselői, mint például én, mind a nyugatosság képviselői, mint Turgenyev.”

¹³ Ivan Szergejevics Turgenyevről és Pavel Vasziljevics Annyenkovról (1813–1887) van szó. Később Turgenyev, ahogyan szinte minden „nyugatos”, negatívan nyilatkozott és írt a Puskin-beszédről.

ha csalódnak zsenialitásomban, de az is megtörténhet, hogy ezt mondják majd a nyugatosok, miután kicsit gondolkoztak a dolgon (nota bene, nem azokra gondolok, akik a kezemet rázták, most csupán a nyugatosokról általában beszélek, ezt hangsúlyozom):

Hanem – lehet, hogy ezt mondják majd nyugatosok (hallják: „lehet”, és nem több) –, hanem Önök végre-valahára hosszú viták és civódások után elismerték, hogy törekvésünk Európa felé törvényszerű és normális volt, beismerték, hogy a mi oldalunkon szintén volt igazság, és meghajtották zászlajukat, nos, mi örömmel fogadjuk az Önök beismerését, és sietünk kijelenteni, hogy ez az Önök részéről nagyon is dicséretes, azt mutatja legalábbis, hogy Önökben van némi értelem, amit egyébiránt soha nem is vittunk el Önöktől, kivéve talán a legkorlátozottabbakat közülünk, akikért azonban felelősséget vállalni nem akarunk, és nem is tudunk – de... itt, amint látják, bizonyos újabb nehézség merül fel, és ezt minél hamarabb tisztázni kell. Arról van szó, hogy az Önök álláspontja, az Önök követgetése, amely szerint mi túlzásaink közben állítólag akaratlanul is összhangban voltunk a nép szellemével, és titokzatos módon ez irányított bennünket, hát ez az Önök álláspontja – számunkra mégiscsak több mint kétséges marad, és ezért közöttünk az egyetértés újra csak lehetetlenné válik. Vegyék tudomásul, hogy minket Európa és tudománya, Péter reformja irányított, és semmiképpen sem népünk szelleme, hiszen ezzel a szellemmel nem találkoztunk utunk során, színét sem láttuk, ellenkezőleg, magunk mögött hagytuk, és a lehető leggyorsabban futottunk el tőle. Kezdetől fogva önállóan haladtunk és egyáltalán nem az orosz nép valamiféle ösztönét követve, amely állítólag az egyetemes érzékenység és az emberiség egyetemes egyesítése felé vonz, nos, egyszóval mindazon dolgok felé, amelyekről Önök most oly sok mindent összehordtak. Az orosz népben, ha már itt van a teljesen őszinte nyilatkozatok ideje, ugyanúgy, mint korábban, csak tehetetlen tömeget látunk, amelytől nincs mit tanulni, amely ellenkezőleg, csak fékezi Oroszország fejlődését a progresszív, jobb jövő felé, és amelyet teljes egészében át kell alakítani és át kell formálni –, és ha már organikusan lehetetlen, és nincs rá mód, akkor legalább mechanikusan, azaz egyszerűen egyszer és mindenkorra arra kell kényszeríteni, hogy nekünk engedelmessédjék, az idők végezetéig. Ahhoz pedig, hogy ezt az engedelmességet elérjük, el kell sajátítanunk a polgári berendezkedést hajszállra pontosan ugyanúgy, ahogyan az Európa országaiban fennáll, amiről épp az imént esett szó. Alapjában véve a mi népünk nincstelen és *szmerd*,¹⁴ amilyen mindig is volt, és nem lehetnek sem önálló eszméi, sem saját arca. Népünk egész történelme abszurdum, amiből Önök az ördög tudja mit hoztak ki mostanáig, és amit csak mi szemléltünk józanul. Arra van szükség, hogy egy olyan nép-

¹⁴ *Szmerd* (смерд) – a történetírás által vitatott jogállású paraszt vagy egyszerűen alantas származású ember a Kijevi Oroszországban. A szó töve megegyezik a „szmergyety” („смердеть”) – „bűzleni” szóval. Az alantas származásra utaló jelentését később is megőrizte.

nek, mint amilyen a miénk, ne legyen történelme, azt pedig, amivel ez idáig történelem címén bírt, utálattal kell elfelednie, teljes egészében. Arra van szükség, hogy történelme csak a mi művelt társadalmunknak legyen, amelyet a nép munkájával és erejével köteles szolgálni csupán.

Már engedelmet, ne nyugtalankodjanak, és ne kiabáljanak: nem igába akarjuk hajtani a népet, amikor engedelmességéről beszélünk, ó, természetesen nem! Ne következtessenek erre: mi humánusak vagyunk, európaiak, Önök ezt nagyon is jól tudják. Ellenkezőleg, szándékunkban áll népünket művelni, rendben, lépésenként, és művünk megkoronázásaként felemeljük magunkhoz, miután nemzetiségét már egy másikká alakítottuk át, azzá, ami majd magától adódik a nép kiművelése után. A nép művelését pedig arra alapozzuk, és azzal kezdjük, amivel mi magunk is kezdtük, vagyis egész múltjának saját maga által történő megtagadásával és azzal az átokkal, amelyet magának kell kimondania saját múltja felett. Ahogy egy kicsit is megtanítjuk a nép fiát írni-olvasni, azon nyomban megízleltetjük vele Európát, azon nyomban elkezdjük Európával csábítani, ha mással nem, hát kifinomult életformájával, szokásaival, öltözkéivel, italaival, táncaival –, szóval elérjük, hogy szégyenkezzék korábbi bocskora és kváza miatt, hogy szégyellje saját ősi dalait, és bár akad köztük néhány gyönyörű és dallamos, mi mégis rímbe szedett vaudeville-t énekeltetünk vele, bármennyire is haragudjanak Önök ott ezért. Egyszóval a nemes cél érdekében a lehető legtöbb és különfélebb eszközzel hatunk a jellem gyenge pontjaira, ahogy ez velünk is történt, és akkor a nép – a miénk lesz. Szégyenkezni kezd a múltja miatt és megátkozza azt. Aki pedig megátkozta a saját múltját, az már a miénk – íme a mi képletünk! Ezt teljes egészében alkalmazzuk majd, amikor nekilátunk, hogy magunkhoz emeljük a népet. Ha pedig a nép alkalmatlannak bizonyul a műveltségre, akkor – „kiiktatni a népet”. Hiszen akkor már világosan látszik majd, hogy a mi népünk mindössze egy érdemtelen, barbár tömeg, amelyet csak engedelmségre kell bírni. Hiszen mit lehet itt tenni: az igazság csakis az értelmiségben és Európában van, és ezért legyen bár az Önök népe akár nyolcvanmilliós (amivel, úgy tűnik, Önök kérkednek), ezek a milliók mind elsősorban ezt az európai igazságot kell, hogy szolgálják, mivel más igazság nincs, és nem is lehet. A milliók számával minket nem ijesztenek meg. Íme, ez a mi mindenkori következtetésünk, csak éppen most teljes meztelenségében, és mi kitartunk mellette. Nem tehetjük, hogy következtetésüket elfogadva, Önökkel együtt olyan furcsa dolgokat vitassunk meg, mint például „le Pravoslavié” és annak valamifajta állítólagos sajátos jelentősége. Reméljük, hogy legalább ezt nem kívánják tőlünk, főleg most, amikor Európa és az európai tudomány utolsó szava végső következtetésében az ateizmus, a felvilágosult és humánus ateizmus, és lehetetlen számunkra, hogy ne kövessük Európát. És ezért az elhangzott beszédnek azt a felét, amelyben dicséretekkel illetnek minket, talán el is tudjuk fogadni, bizonyos megszorításokkal, ám legyen, megteesszük Önöknek ezt a szívességet.

De azt a felét, amely Önökre és ezekre az Önök „alapelveire” vonatkozik – már megbocsássanak, de nem fogadhatjuk el...

Íme, ez lehet tehát a szomorú végkövetkeztetés. Ismétlem, nemcsak arra nem veszem a bátorságot, hogy azon nyugatosok szájába adjam ezeket a szavakat, akik kezét fogtak velem, de még azokéba sem, akik sokan, nagyon sokan vannak közöttük, legfelvilágosultabbjaik, az orosz élet kiváló személyiségei, akik teóriáiktól eltekintve teljes mértékben orosz emberek, tekintélyes és tiszteletre méltó orosz polgárok. De hát a tömeg, az elszakadtak és a kiszakadtak tömege, az Önök nyugatosságának derékhada, az átlag, az utca, ahol az eszme tengődik; – az „irányzat” mindezen *szmerd*jei (márpedig belőlük annyi van, mint csepp a tengerben), ó, azok majd feltétlenül ilyenformán hordanak össze egyet s mást, vagy lehet, hogy már meg is tették. (Nota bene: ami a hitet illeti, egy kiadvány például már a rávalló éleselméjűséggel bejelentette, hogy a szlavofilek célja – egész Európát pravoszlávvá keresztelni.)¹⁵ De hagyjuk a sötét gondolatokat, és reménykedjünk europaizmusunk élenjáró képviselőiben. Ha pedig ők csak a felét is elfogadják következtetésünknek és hozzájuk fűzött reményeinknek, úgy tisztelet és dicsőség nekik ezért, és mi lelkes szívvel fogadjuk őket. Ha még csak az egyik felét fogadják is el, ha tehát elismerik legalább az orosz szellem önállóságát és egyediségét, létének törvényességét és emberszerető, mindent egyesítő törekvését, már akkor szinte nem lesz miről vitázni, legalábbis, ami a legalapvetőbbet és a lényegét illeti. Akkor beszédem ténylegesen egy új esemény alapjául szolgálna. Utoljára ismétlem, nem maga a beszéd lenne esemény (az értelmetlen erre a megnevezésre), hanem a nagy Puskin-ünnepség, amely alkalmat szolgáltatott egyesülésünkre – immáron minden művelt és őszintén orosz ember egyesülésére a jövő legnagyobb céljáért.

Szabó Tünde fordítása

¹⁵ Minden bizonnyal Alekszandr Nyikolajevics Pipinnek (1833–1903) a „liberális” *Vesztnyik Jevropi* folyóiratban megjelent *A lengyel kérdés az orosz irodalomban* című cikkéről van szó (1880, 2. és 4. szám). Pipin a cikk második részében Jurij Szamarin „A lengyel kérdés jelenlegi tartalma” című írását elemezte (eredetileg megjelent: *Gyeny* 1863, 38. szám), és itt Pipin a szlavofileknek a lengyel nép pravoszlávvá keresztelésének szándékát tulajdonította.